

ΚΡΗΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Επιμέλεια : Ψαρουδάκης Αντώνιος

ΑΘΗΝΑ, Αύγουστος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
ΕΞΕΛΙΞΗ.....	3
ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ.....	7
ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ.....	8
ΚΥΡΙΟΙ ΕΚΦΡΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ.....	9
ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΒΙΑΣ.....	9
ΘΟΦΑΝΗΣ ΣΤΡΕΛΙΝΤΖΑΣ ο ΚΡΗΣ (ή Μπαθά).....	10
ΜΙΧΑΗΛ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ.....	12
ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ.....	15
ΑΓΙΟΣ ΜΑΝΟΥΗΛ ο εκ ΣΦΑΚΙΩΝ της ΚΡΗΤΗΣ.....	16
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	18
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	20
ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ :.....	21

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Αγιογραφία ονομάζουμε την τέχνη της απεικόνισης ιερών προσώπων ή θρησκευτικών παραστάσεων, θεμάτων».

Οι αγιογραφίες αντλούν τα θέματα τους από τη ζωή και κυρίως τα θαύματα των ανδρών και γυναικών που αγιοποιήθηκαν από την Εκκλησία. Η αγιογραφία είναι κεντρικής σημασίας για την Ορθόδοξη παράδοση και λιγότερο στις Δυτικές Χριστιανικές παραδόσεις όπως η Ρωμαιοκαθολική και Αγγλικανική. Σύμφωνα με την Ορθόδοξη παράδοση, η αγιογραφική εικόνα δεν στοχεύει στην ρεαλιστική αναπαράσταση ενός προσώπου αλλά έχει πρωτίστως πνευματική σημειολογία αφού μέσω αυτής μπορούμε να επικοινωνήσουμε με τον Θεό και τους Αγίους Του.

ΕΞΕΛΙΞΗ

Η βυζαντινή καλλιτεχνική παράδοση συνεχίστηκε σε νέα κέντρα που δημιουργήθηκαν εκτός της οθωμανικής επικράτειας και, κυρίως, στην Κρήτη, στην οποία μετανάστευσαν Κωνσταντινοπολίτες, μετά την άλωση της, ζωγράφοι μεταλαμπαδεύοντας την τέχνη της αγιογραφίας.

Η πολιτιστική ανάπτυξη της Κρήτης ήρθε λοιπόν ως απόρροια αφενός της ακμής των Ιταλικών πόλεων, κυρίως της Βενετίας, και αφετέρου της ιστορικής συγκυρίας που χαρακτηρίστηκε από τη μετανάστευση και εγκατάσταση στο νησί του πιο ζωογόνου, θα λέγαμε, ελληνικού πληθυσμού.

Επιπλέον, η συγκυρία αυτή φαίνεται πως βοήθησε στο να αλλάξει η οπτική γωνία με την οποία οι Έλληνες έβλεπαν του Ενετούς κατακτητές σε σχέση με τους Τούρκους, κάτι που είχε ως άμεση συνέπεια τη διεύρυνση του ορίζοντα προς τα Δυτικά πρότυπα. Προς αυτή την κατεύθυνση βοήθησε και η γεωγραφική θέση της Κρήτης, τα λιμάνια της οποίας –κυρίως της Κυδωνίας (Χανίων) και του Χάνδακα (Ηρακλείου)-, τα οποία με τον καιρό εξελίχθηκαν σε μεγάλοι συγκοινωνιακοί κόμβοι μεταξύ Δύσης και Ανατολής, βοηθώντας έτσι στην ανάπτυξη μιας πλούσιας εμποροαστικής τάξης με πνευματικά και καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα.

Εικ. 1 Χαρακτηριστικό δείγμα Κρητικής σχολής

Έως το 1669, χρονολογία κατά την οποία η Ενετοκρατούμενη από το 1210 Κρήτη υποτάχτηκε στους Οθωμανούς, και για τέσσερις περίπου αιώνες, στο νησί πραγματοποιήθηκε μια σημαντική αναπτυξιακή δραστηριότητα που κορυφώθηκε περί τα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Στο διάστημα αυτό, η ακμή των οικονομικών δραστηριοτήτων και του εμπορίου, η αναβάθμιση των τρόπων παραγωγής και η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, είχαν ως ένα βαθμό, αντίκτυπο και στην πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία.

Παράλληλα, παρατηρήθηκε μια διαφορετική συμπεριφορά στις προτιμήσεις των ανθρώπων αλλά και στις προσλαμβάνουσες παραστάσεις τους απέναντι στο έργο τέχνης, που σταδιακά έχασε την αποκλειστικά λατρευτική του αποστολή (αναφορικά με έργα θρησκευτικού περιεχομένου), αποκτώντας, ως επί το πλείστο, εμπορευματική ή και συλλεκτική αξία. Στο πλαίσιο αυτό, πρωταρχική θέση στις προτιμήσεις του κοινού, λόγω της ευχρηστίας της και της μικρής σχετικά αγοραστικής της αξίας, κατέλαβε η **φορητή εικόνα**.

Στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, οι επαφές με τη Βενετία έφεραν επιρροές της Αναγεννησιακής Ιταλικής ζωγραφικής στην Κρήτη, σε επίπεδο τεχνοτροπίας και θεματογραφίας, οι οποίες συνδυάστηκαν με τη βυζαντινή παράδοση, διαμορφώνοντας ένα εντελώς ξεχωριστό ύφος κατά τον 16^ο και 17^ο μ.Χ. αιώνα, αυτό που ονομάζουμε Κρητική Σχολή Ζωγραφικής (Εικ. 1).

Τα βασικά εκφραστικά της στοιχεία κυμαίνονταν μεταξύ του Υστεροπαλαιολόγιου φορμαλισμού και των νεωτερισμών που εισήγαγε η

Μακεδονική Σχολή¹ (Εικ. 2) στα τέλη περίπου του 15^{ου} αιώνα, τα οποία άρχισαν να αναπτύσσονται σταδιακά σε μια νέα δομή, αντιπαραβάλλοντας στην παλιά σχηματοποιημένη απόδοση των εικονογραφικών μοτίβων και στην υπερβατική σημασιοδότησή τους, μια πρωτοφανέρωτη εξωτερική χάρη και προσομοίωση με την ανθρώπινη μορφή. Αν και δεν εγκαταλείπεται πλήρως η στατικότητα του βυζαντινού φορμαλισμού, εντούτοις, η κίνηση υπεισέρχεται, οι στάσεις αποδίδονται με περισσότερη άνεση και ζωντάνια, οι όγκοι ισορροπούν επιτυχημένα και η πτυχολογία, αν και γραμμική ή λιτή, χαρακτηρίζεται από πλαστικότητα.

Εικ. 2 Χαρακτηριστικό δείγμα Μακεδονικής Σχολής

Βασική μέριμνα των ζωγράφων της Κρητικής Σχολής υπήρξε η αποδέσμευση από το υπερβατικό και συμβολικό στοιχείο και η υιοθέτηση της αφηγηματικότητας και της τρισδιάστατης προοπτικής. Η απόδοσή τους συμπεριλάμβανε τον χρωματισμό, που αν και τοποθετείται ή κατασκευάζεται με τον παραδοσιακό τρόπο (χρυσό φόντο και τεχνική της αυγοτέμπερας²), σε

¹ Η Μακεδονική Σχολή γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, άνθισε κυρίως στην Μακεδονία μεταξύ του 11^{ου} και 13^{ου} αιώνα, με κέντρο την Θεσσαλονίκη και πέρασε και στη Σερβία. Η τεχνοτροπία αυτή χαρακτηρίζεται από έντονα χρώματα με πλατιά σαρκώματα και φωτίσματα, τα δε ισκιωμένα μέρη είναι μικρότερης έκτασης και δεν χωρίζονται απότομα από το φως. Ο προπλασμός είναι φτιαγμένος από ανοιχτόχρωμη ωμή σιέννα ή υποπράσινος. Τα σώματα διαγράφονται κάτω από τα ενδύματα. Η πτυχολογία είναι πλούσια και διακοσμείται με θεαματική λεπτομέρεια, ενώ παρατηρούνται ένταση, κίνηση, ελευθερία, πλούσια χρώματα και έντονη έκφραση της ψυχολογικής καταστάσεως των εικονιζόμενων προσώπων. Το πρόσωπο και τα ενδύματα είναι πλατιά φωτισμένα, γι' αυτό και την ονομάζουν «πλατιά τεχνοτροπία». Υποστηρίχθηκε η άποψη ότι η τέχνη αυτή υπήρξε ιδιαίτερα συμπαθής στους λογίους, στις μορφωμένες τάξεις και τους αυλικούς. Κύριοι εκφραστές της υπήρξαν ο Μανουήλ Πανσέληνος (ο οποίος αγιογράφησε το παρεκκλήσι του Αγίου Ευθυμίου Θεσσαλονίκης και το ναό του Πρωτάτου), ο Μιχαήλ Αστραπάς και ο αδελφός του Ευτύχιος, που αγιογράφησαν στη Σερβία, ο Γεώργιος Καλλιέργης κ.α.

² Η τέμπερα είναι τεχνική στη ζωγραφική. Σύμφωνα με αυτήν, αντί για λάδι, ως συγκολλητική ουσία των χρωμάτων, χρησιμοποιείται ζωική κόλλα, αυγό, ιχθυόκολλα, γάλα, γόμα διαλυμένη σε

αρκετές περιπτώσεις διασπάται και αναλύεται στα συστατικά του, παίζοντας διακριτικά με το φως και τους τονισμούς των συμπληρωματικών.

Υπό τους όρους αυτούς, η διάθεση για μια ρεαλιστικότερη αντιμετώπιση της φόρμας ήρθε με τη σειρά της να διατυπώσει μια διαφορετική κοσμοθεώρηση με στόχο την έκφραση του ανθρώπινου στοιχείου, της υπόστασής του ως φυσικού υποκειμένου.

Αποτέλεσε παλαιά παράδοση, τα σημαντικά μοναστήρια της ηπειρωτικής Ελλάδας να επιλέγουν τους άριστους καλλιτέχνες για τη διακόσμηση τους. Το δεύτερο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα θα απευθυνθούν στους ήδη φημισμένους ζωγράφους της Κρήτης, οι οποίοι θα αναπτύξουν αυτήν την περίοδο ένα πλήρες εικονογραφικό πρόγραμμα για την διακόσμηση ναών, προσαρμόζοντας την τεχνική των φορητών εικόνων στις απαιτήσεις της εντοίχιας μνημειακής ζωγραφικής.

Στη ζωγραφική των Κρητικών, όσο προχωρεί ο καιρός, τόσο η παρουσία της ανθρώπινης μορφής αποβαίνει περισσότερο κυριαρχική. Το τοπίο, τα κτίρια, οι πόλεις και τα έπιπλα περιορίζονται, με τάση να αποτελούν στα έργα του 16^{ου} αιώνα βοηθητικά σκηνογραφήματα. Υπάρχει μία ανθρωποκεντρική τάση. Κύρια χαρακτηριστικά είναι οι σκοτεινότεροι προπλασμοί, κυρίως στα πρόσωπα, όπου χρησιμοποιείται το καφέ και όχι το πράσινο χρώμα της Μακεδονικής Σχολής. Η τέχνη είναι απλή, με μυστικό ασκητικό χαρακτήρα. Το φως είναι πλέον λιγοστό και μοιάζει να πηγάζει από κάποιο βάθος, στοιχείο που υποβάλλει στον θεατή αποφατισμό³ και βαθιά κατάνυξη.

νέφτι, κερύ κλπ. Αν η συγκολλητική ουσία είναι το αυγό τότε ονομάζεται αυγοτέμπερα. Για την παρασκευή της αυγοτέμπερας χρειάζεται ένας κρόκος φρέσκου αυγού κότας, ο οποίος αφού καθαριστεί καλά από το ασπράδι που είναι κολλημένο πάνω του, αναμειγνύεται με μια ή δυο κουταλιές της σούπας κρύο νερό και δυο ή τρεις σταγόνες ξίδι. Αυτό δρα ως συντηρητικό και καθιστά το μείγμα λιγότερο λιπαρό, με αποτέλεσμα να γίνεται πιο εύκολο στη χρήση του.

³ Αποφατισμός : η τάση να αποφεύγει κανείς να μιλά (στην προκειμένη περίπτωση, να ζωγραφίζει) για τον Θεό. Οι όροι Via Negativa (βία νεγκατίβα, λατινική έκφραση που σημαίνει "αρνητική οδός"), αρνητική θεολογία ή αποφατική θεολογία περιγράφουν τη θρησκευτική αντίληψη ή θεολογική άποψη που επιχειρεί να περιγράψει τον Θεό μέσω της άρνησης, να αναφερθεί στον Θεό χρησιμοποιώντας αποκλειστικά όρους που περιγράφουν το τι δεν θα μπορούσε να λεχθεί για τον Θεό. Το αντίθετο της αποφατικής θεολογίας είναι η καταφατική. Να σημειωθεί ότι ο όρος αρνητική θεολογία δεν συνηθίζεται στην ανατολή. Αντίθετα χρησιμοποιείται περισσότερο ο όρος αποφατική θεολογία. Γίνεται, δηλαδή, η απόπειρα να αποκτηθεί και να εκφραστεί γνώση για τον Θεό μέσω της περιγραφής του τι δεν είναι ο Θεός (απόφαση), παρά μέσω της περιγραφής του τι είναι ο Θεός. Η αποφατική παράδοση συνήθως ευθυγραμμίζεται με την προσέγγιση του μυστικισμού, ο οποίος επικεντρώνεται στην αυθόρμητη ή την καλλιεργούμενη ατομική εμπειρία της θείκης πραγματικότητας πέρα από την σφαίρα της

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Κύρια γνωρίσματα της σχολής είναι η τελειότητα των μορφών, οι οποίες αποδίδονται πιο γήινες. Η τεχνοτροπία είναι πιο αυστηρή, αφαιρετική, λιτή, με δυνατά χρώματα και έντονες αντιθέσεις. Οι μορφές είναι ψηλόλιγνες, λιπόσαρκες και διαθέτουν μια χαρακτηριστική ασκητική ευγένεια. Στις εικόνες δεν υπάρχει προσπάθεια να δημιουργηθεί τρίτη διάσταση. Πρόκειται ουσιαστικά για επίπεδη σύνθεση, όπου με ελαφρά φωτοσκίαση οι μορφές αναδύονται σαν ανάγλυφες. Τη δομή την οργανώνει ένας γεωμετρικής υφής καμβάς, που λειτουργεί σαν στερεός σκελετός. Αποτελείται από μελετημένους άξονες, κατακόρυφους, οριζόντιους, διαγώνιους και με υπολογισμένες αντιστοιχίες και ανταποκρίσεις. Υπάρχει στις κινήσεις, στις στάσεις, στις χειρονομίες των ανθρώπων και στη μορφή του κάθε φορέματος αλλά και στη διάταξη των αρχιτεκτονημάτων, του τοπίου και των άλλων στοιχείων που παριστάνονται. Με τον τρόπο αυτό, η σύνθεση γίνεται πιο στερεή και πιο σφιχτοδεμένη. Τη σύνθεση εμπυχώνει ένας γαλήνιος ρυθμός, καθώς όλα υποτάσσονται σε μία μουσικού χαρακτήρα ρυθμική κίνηση. Υπάρχει ευρυθμία (Εικ. 3,4).

Η τεχνοτροπία στο σύνολό της εξελίσσεται με βάση τα Βυζαντινά πρότυπα. Ο καλλιτέχνης όμως, σαν ο πρώτος ουσιαστικός καινοτόμος στον τομέα της μεταβυζαντινής τοιχογραφίας, ιδίως σε ορισμένες από τις πρώιμες προσπάθειές του, προχώρησε σε νέες εκφραστικές περιοχές επηρεασμένος από την ιταλική Αναγέννηση και τις προοδευτικές τάσεις της Μακεδονικής Σχολής.

Εικ 3,4 Δείγματα αγιογραφιών Κρητικής τεχνοτροπίας

συνηθισμένης αντίληψης, μιας εμπειρίας που συχνά δεν μεταδίδεται μέσα από τις δομές των παραδοσιακών οργανωμένων θρησκειών.

Σύμφωνα με την ανθρωποκεντρική τάση που χαρακτηρίζει τις συνθέσεις, οι μοναχικές μορφές γίνονται όχι μόνο πιο πολυάριθμες και πυκνές, αλλά και προβάλλονται περισσότερο με την κλίμακα του μεγέθους τους σε σχέση με τις σκηνές. Οι μορφές αυτές θα μπορούσαν να χωριστούν :

α) σε όσες λειτουργούν σαν λατρευτικές εικόνες και

β) σε όλες τις άλλες που εικονίζονται στους τοίχους, στα τόξα και στον τρούλο.

Σε όλες τις κατηγορίες αγίων είναι κοινά τα “μέτρα του ανθρώπου”, δηλαδή οι αναλογίες στα μέρη του σώματος και μεταξύ τους και με το σύνολο. Από δειγματολογικές μετρήσεις συνάγεται ότι στις τοιχογραφίες της Μονής Σταυρονικήτα (Εικ. 5) υπάρχει ένας σταθερός κανόνας, που τηρείται όμως με αρκετή ελευθερία. Ο κορμός είναι διπλάσιος από την κεφαλή και τα πόδια, ενώ από τη μέση και κάτω, είναι διπλάσια από τον κορμό. Με τις αναλογίες αυτές το κεφάλι είναι σχετικά μικρό, η μέση ψηλά και τα πόδια είναι μάλλον υψηλά, με τους μηρούς και τις κνήμες ίσα.

Εικ. 5 Ιερά Μονή Σταυρονικήτα

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Στη ζωγραφική αποτελεί μια μέθοδο χρησιμοποίησης των χρωμάτων, ιδιαίτερα στη βυζαντινή αγιογραφία της Κρητικής Σχολής. Σύμφωνα με αυτή, τα τέσσερα βασικά χρώματα είναι η ώχρα, το χονδροκόκκινο, η λάκα και το κιννάβαρι, από τα οποία παράγονται όλα τα υπόλοιπα χρώματα κι οι αποχρώσεις τους. Τα χρώματα αυτά βρίσκονται στη φύση και δίνουν ένα αρμονικό αποτέλεσμα στο εκάστοτε έργο, ενώ επίσης χρησιμοποιούνται το μαύρο και το λευκό τιτανίου.

Οι Κρητικοί αγιογράφοι είχαν μια λιτότητα και στη χρήση των χρωμάτων σε σύγκριση με αυτούς της Μακεδονικής Σχολής. Όσοι μετέβησαν στη Δύση για

κάποιο χρονικό διάστημα επηρεάστηκαν από το ρεύμα της Αναγέννησης κι έτσι έπειτα χρησιμοποιούσαν κι άλλα χρώματα.

Χαρακτηριστικό δείγμα της Κρητικής τεχνοτροπίας είναι η αγιογράφιση του Αγίου Μανουήλ του Σφακιανού όπως αυτή περιγράφεται σε επόμενο κεφάλαιο.

Βασικοί θεμελιωτές της Κρητικής Σχολής ήταν οι: Ανδρέας Παβίας, Θεοφάνης Στρελίτζας, Μιχαήλ Δαμασκηνός, Γεώργιος Κλόντζας, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, Εμμανούλ Λαμπάρδος, Ηλίας Μόσκος, Φιλόθεος Σκούφος, Εμμανουήλ Τζάνες, Θεόδωρος Πουλάκης και Στέφανος Τζαγκαρόλας.

ΚΥΡΙΟΙ ΕΚΦΡΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΒΙΑΣ

Εικ. 6 : Παβίας Α., Η Σταύρωση, β' μισό 15^{ου} αιώνα Αυγοτέμπερα σε ξύλο , 83,5 x 59 εκ. Κληροδότημα Αλεξάνδρου Σούτζου, Εθνική Πινακοθήκη

Ο Ανδρέας Παβίας υπήρξε σημαντικός αγιογράφος που έδρασε στον Χάνδακα (Ηράκλειο Κρήτης) κατά το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα, όπου και ξεκίνησε τις καλλιτεχνικές σπουδές του για να τις ολοκληρώσει στην Ιταλία. Εκεί μύηθηκε στα μυστικά της τέχνης του Quattrocento⁴, ζωγραφίζοντας κυρίως φορητές εικόνες.

Θεωρείτο διδάσκαλος της τέχνης αλλά και των γραμμάτων και η εκλεκτή του πελατεία αποτελείτο από πλούσιους αστούς και ευγενείς. Το έργο του είναι ολιγάριθμο αλλά ποιοτικά υψηλό, ωστόσο η καλλιτεχνική του δραστηριότητα

⁴ Ο 15^{ος} αιώνας στην ιταλική τέχνη είναι γνωστότερος ως Κουατροτσέντο (Quattrocento, από το ιταλικό Quattro = 4 & cento = 100, δηλ., 400) που προτιμούσαν να χρησιμοποιούν οι Ιταλοί καλλιτέχνες αναφερόμενοι στον 15^ο αιώνα. Ονομάζεται και Πρώμη Αναγέννηση, ενώ πολλοί τον εντάσσουν στην καθαυτή Αναγέννηση μαζί με τον 16^ο αιώνα. Οπωσδήποτε η τέχνη του Κουατροτσέντο έχει περισσότερα αναγεννησιακά παρά μεσαιωνικά γνωρίσματα, αν και ορισμένοι την χαρακτηρίζουν και ως την τελευταία φάση της μεσαιωνικής τέχνης.

ήταν μακρόχρονη οπότε είναι πιθανόν να υποθέσει κανείς ότι ακόμη λανθάνουν έργα σε δυτικές κυρίως εκκλησίες ή σε ιδιωτικές συλλογές.

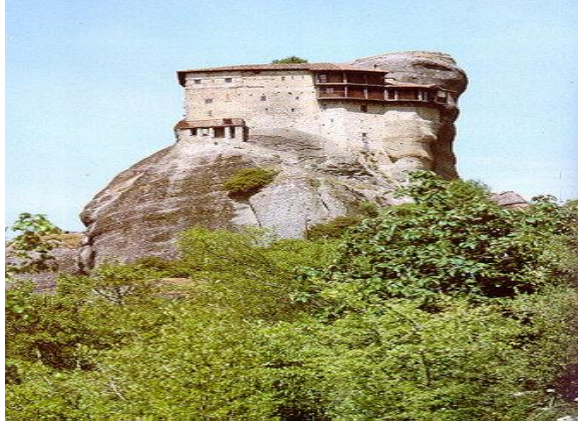
Ο Ανδρέας Παβίας είχε την ικανότητα να ζωγραφίζει σε ποικίλες τεχνοτροπίες. Δημιούργησε εικονογραφικούς τύπους – πρότυπα για τις επόμενες γενιές (Σταύρωση –rieta). Το έργο του χαρακτηρίζεται συχνά από έντονη ρεαλιστική διάθεση, που οφείλεται σε μία παλαιότερη τάση, αντικλασικού χαρακτήρα, της Παλαιολόγιας ζωγραφικής. Στα «ιταλοκρητικά» έργα του ακολουθεί την υστερογοτθική τεχνοτροπία, που ο ρεαλισμός της ταιριάζει με την καλλιτεχνική του ιδιοσυγκρασία (Εικ. 6).

ΘΟΦΑΝΗΣ ΣΤΡΕΛΙΝΤΖΑΣ ο ΚΡΗΣ (ή Μπαθά)

Εικ. 7 : Ο Ελκόμενος, Ι. Μονή Σταυρονικήτα, Θεοφάνους του Κρητός

Σε παράλληλο με του Παβία δρόμο, αναπτύχθηκαν οι προσανατολισμοί του αγιογράφου Θεοφάνη Στρελίντζα του Κρη (ή Μπαθά), που θεωρείται ένας από τους κυριότερους εκφραστές της Κρητικής Σχολής, με σημαντική δράση σε διάφορα σημεία της ελληνικής επικράτειας (Εικ. 7). Ο μοναχός πρέπει να γεννήθηκε στο Ηράκλειο μέσα στην τελευταία δεκαπενταετία του 15^{ου} αιώνα και ακολούθησε το οικογενειακό επάγγελμα της ζωγραφικής. Η πρώτη μνεία του αγιογράφου Θεοφάνη βρίσκεται στην κτητορική επιγραφή στο καθολικό της Μονής του Αγίου Νικολάου του Αναπαυσά στα Μετέωρα (Εικ. 8 - 9), το 1527. Το 1535 ιστορεί το καθολικό της Ι. Μονής Μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος (Εικ. 10), όπου και εγκαταστάθηκε με τους δυο γιούς του.

Εικ. 8 Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου

Εικ. 9 Κτητορική επιγραφή στο καθολικό της Μονής του Αγίου Νικολάου του Αναπαυσά στα Μετέωρα

Εικ. 10 Ι. Μονής Μεγίστης Λαύρας

Ο Θεοφάνης ο Κρητικός φαίνεται να είναι ο πρώτος ολοκληρωμένος συνεχιστής των παλαιών μαστόρων. Φέρει το πνεύμα τους χωρίς να μιμείται την εποχή τους. Ζωγραφίζει μέσα στο πνεύμα της Ορθόδοξης Λατρείας. Η χαρμολύπη⁵, το γνησιότερο αίσθημα της Πίστεώς μας, διαπνέει όλη του τη ζωγραφική.

⁵ Χαρμολύπη : το ταυτόχρονο αίσθημα χαράς και λύπης για το οποίο μιλούν οι Πατέρες της Εκκλησίας

ΜΙΧΑΗΛ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Εικ. 11 : Μιχαήλ Δαμασκηνός, Η Αποτομή της κεφαλής του Ιωάννου του Προδρόμου

Ο πιο καινοτόμος, όμως, και ίσως ο σημαντικότερος μεταξύ των ζωγράφων της φορητής εικόνας της Κρητικής Σχολής, θεωρείται από πολλούς ο Μιχαήλ Δαμασκηνός (Εικ. 11). Γεννήθηκε στον Χάνδακα γύρω στα 1540 και διδάχτηκε την τέχνη της ζωγραφικής στην Σχολή της Αγίας Αικατερίνης των Σιναΐτων⁶ (Εικ. 12).

Εικ. 12 Σχολή της Αγίας Αικατερίνης των Σιναΐτων

Στα έργα του αναδεικνύεται η θαυμαστή συνύπαρξη της βυζαντινής αγιογραφίας με τις τεχνικές της δυτικής ζωγραφικής και της αναγεννησιακής τέχνης.

Έχει φιλοτεχνήσει πολλά έργα τα οποία βρίσκονται σκόρπια σε συλλογές, από τον Άγιο Γεώργιο της Βενετίας, το Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών έως και τη

⁶ Η Σιναΐα Σχολή (αλλιώς Σιναΐτικη Σχολή της Αγίας Αικατερίνης και Γραμματική και Ζωγραφική Σχολή) ιδρύθηκε από Σιναΐτες μοναχούς, το 1550, στο Σιναΐτικό Μετόχι της Μονής της Αγίας Αικατερίνης στο Ηράκλειο της Κρήτης, όταν δόγης στο νησί ήταν ο Φραγκίσκος Δονάτος.

Οι μαθητές της Σχολής διδάσκονταν Θεολογία, Εκκλησιαστική Βυζαντινή Μουσική, Αρχαία Ελληνικά, Λατινικά, Φιλοσοφία, Ρητορική και πιθανώς την εβραϊκή και την αραβική γλώσσα. Μαθητές υπήρξαν μεταξύ άλλων ο Μελέτιος Πηγάς, ο Κύριλλος Λούκαρις, ο Αθανάσιος Πατελάρος, ο Γεράσιμος Σπαρταλιώτης, ο Μιχαήλ Δαμασκηνός, ο Γεώργιος Κλώντζας και ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος. Η Σιναΐα Σχολή, την οποία προστάτευσαν με διατάγματά τους όλοι οι Βενετοί δόγηδες της Κρήτης, έπαψε να λειτουργεί το 1640 όταν άρχισε η πολιορκία του Χάνδακα από τους Οθωμανούς.

Βυζαντινή Συλλογή της Αγίας Αικατερίνης των Σιναΐτων, όπου εκτίθενται έξι από τις σημαντικότερες εικόνες του οι οποίες ανήκαν στην Μονή Βροντησίου⁷ (Εικ. 13) όπου φαίνεται να εργάστηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο εκεί εργαστήριο της Μονής.

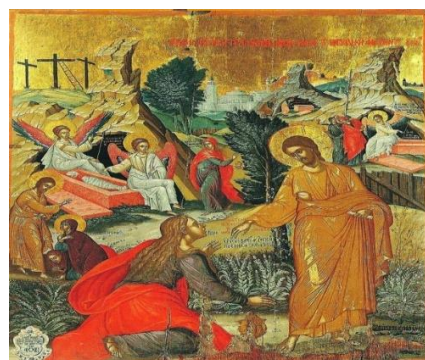

Εικ. 13 Μονή Βροντησίου

Χάρη στη Μονή Βροντησίου διασώθηκαν μερικές αντιπροσωπευτικές εικόνες του μεγάλου Κρητικού ζωγράφου Μιχαήλ Δαμασκηνού. Πρόκειται για τις εξής : Προσκύνησις των Μάγων (Εικ. 14) , Μη μου άπτου (Εικ 15), Α' Οικουμενική Σύνοδος (Εικ. 16), Μυστικός Δείπνος (Εικ. 17), Καιόμενη βάτος, Θεία Λειτουργία

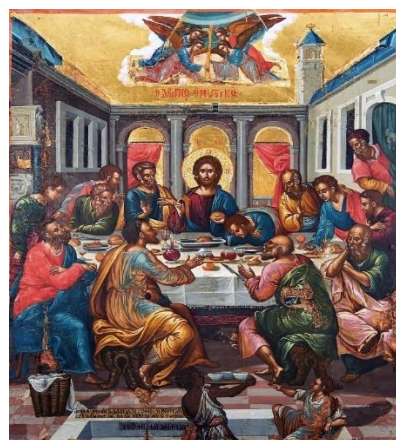
Εικ 14 Η προσκύνηση των μάγων

Εικ. 15 Μη μου άπτου

Εικ. 16 Α' Οικουμενική σύνοδος

Εικ. 17 Μυστικός Δείπνος

⁷ Η Ιερά Μονή Βροντησίου είναι ανδρική μονή στην επαρχία Καινούργιου, ανάμεσα στα χωριά Ζαρός και Βορίζα, στους νότιους πρόποδες του Ψηλορείτη, σε υψόμετρο 550 μ.

Εκλεκτικός, οξυδερκής και μυημένος στην τέχνη της «περιπλάνησης», ο Δαμασκηνός ανέλαβε να αναθεωρήσει ως προς τη βαθύτερη ουσία τους τις πρωταρχικές σημασίες της Βυζαντινής κοσμοαντίληψης, βασισμένος σε καθαρά αισθητικές αξίες. Χρώματα ζωντανά, ζεστά στις αποχρώσεις τους και πρόσωπα ευλαβικά ή σκεπτικά, έρχονται έτσι να διασπάσουν τη μονοτονία της παράστασης, που αναδεικνύει τις λεπτομέρειες και τα αφηγηματικά μοτίβα ως το ίδιο επιβεβλημένα για την ανάδειξη της προβληματικής του θέματος.

ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

Εικ. 18 : El Greco, Ο Χριστός που κουβαλάει σταυρό

Η σύντομη αυτή αναδρομή θα κλείσει με την αναφορά στον μεγάλο Κρητικό ζωγράφο, Δομήνικο Θεοτοκόπουλο. Γεννήθηκε πιθανότατα το 1541 στο Ηράκλειο της Κρήτης, την εποχή της Βενετοκρατίας. Η ημερομηνία γέννησης του προκύπτει όχι από κάποιο επίσημο έγγραφο της εποχής αλλά με βάση μία ιδιόχειρη σημείωση του, σύμφωνα με την οποία το 1606 ήταν 65 ετών. Ο πατέρας του, Γεώργιος Θεοτοκόπουλος, ήταν φοροσυλλέκτης και έμπορος. Για τη μητέρα του δεν διαθέτουμε πληροφορίες, ενώ άγνωστη παραμένει και η ταυτότητα μίας ενδεχόμενης πρώτης, Ελληνίδας συζύγου του.

Υφολογικά, η τεχνοτροπία του El Greco θεωρείται έκφραση της Βενετικής σχολής και του μανιερισμού⁸, όπως αυτό διαμορφώθηκε στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα. Παράλληλα, χαρακτηρίζεται από προσωπικά στοιχεία, προϊόντα της τάσης του για πρωτοτυπία. Έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του μακριά από την πατρίδα του, δημιουργώντας το κύριο σώμα του (Εικ 18) έργου του στην Ιταλία και στην Ισπανία.

⁸Ο **Μανιερισμός** (ιταλ.: Manierismo) είναι καλλιτεχνικό ρεύμα που αναπτύχθηκε κατά την τελευταία περίοδο της Αναγέννησης και ειδικότερα το χρονικό διάστημα, από τη δεκαετία του 1520 ως το 1600 περίπου. Ο Μανιερισμός είχε ως καταγωγή την Ιταλία, με κέντρα τη Ρώμη και τη Φλωρεντία και αποτέλεσε κατά κάποιο τρόπο μία αντίδραση στην αισθητική της ώριμης Αναγέννησης, σηματοδοτώντας παράλληλα την μετάβαση στην μπαρόκ εποχή.

ΑΓΙΟΣ ΜΑΝΟΥΗΛ ο εκ ΣΦΑΚΙΩΝ της ΚΡΗΤΗΣ

Εικ 19 :Τοιχογραφία από το καθολικό της Ι. Μονής οσίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου στο Ηράκλειο

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της Κρητικής σχολής αποτελεί η αγιογράφιση ενός νεομάρτυρα του Μανουήλ εκ Σφακίων (Εικ 19-20-21-22).

Βλέπουμε την τετραχρωμία καθώς και τα παράγωγα αυτής.

Η προσπάθεια να αποδοθεί όσο το δυνατό τελειότητα στην μορφή με απώτερο σκοπό να αποδοθεί πιο γήινη μέσα από την αυστηρή τεχνοτροπία, η οποία είναι αφαιρετική, λιτή, με δυνατά χρώματα και έντονες αντιθέσεις. Η μορφή είναι ψιλόλιγνη και ιδιαιτέρως λιπόσαρκη διαθέτοντας μια χαρακτηριστική ασκητική ευγένεια. Διακρίνουμε την προσπάθεια να μην δημιουργηθεί τρίτη διάσταση. Πρόκειται ουσιαστικά για επίπεδη σύνθεση, όπου με ελαφρά φωτοσκίαση η μορφή αναδύεται σαν ανάγλυφη.

Γεννήθηκε στο χωριό Καλλικράτης στα Σφακιά και μικρό παιδί βρέθηκε στους Τούρκους, οι οποίοι με τη βία τον έκαναν μουσουλμάνο. Μόλις κατάλαβε τι είχε γίνει, νεαρός πλέον, κατόρθωσε να δραπετεύσει. Πήγε στην Μύκονο, όπου παντρεύτηκε και απέκτησε 6 παιδιά και ζούσε χριστιανικά με φόβο Θεού. Η γυναίκα του όμως τον πρόδωσε, εκείνος πήρε τα παιδιά του και χωρίς να την κατηγορήσει εγκαταστάθηκε σε άλλη οικία. Ο αδελφός όμως της γυναίκας του με μίσος, τον πρόδωσε στους Τούρκους οι οποίοι τον συνέλαβαν, τον έφεραν στον πασά της Χίου κι εκεί με παρρησία ομολόγησε την χριστιανική πίστη του. Οι Τούρκοι τον βασάνισαν σκληρά μα ο Μανουήλ τους έλεγε: "Προτιμώ να πεθάνω για την πίστη μου και να σώσω την ψυχή μου, παρά να την προδώσω και να είμαι κολασμένος αιώνια". Ήταν 15 Μαρτίου του έτους 1792, όταν ο μακάριος Μανουήλ Σφακιανός εισήλθε στην χορεία των Νεομαρτύρων. Χειρόγραφο για το

μαρτύριο του Αγίου βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Μονής Ξενοφώντος του Αγίου Όρους (Εικ. 23).

Ο Άγιος τιμάται τόσο στη Χίο όπου μαρτύρησε, όσο και στην Κρήτη⁹ (Στο οροπέδιο της Μάρης) όπου υπάρχει και Ιερός Ναός στην χάρη του (Εικ. 24).

Εικ 20-21 22 Άγιος Μανουήλ ο Σφακιανός, Τοιχογραφίες από τον Ιερό Ναό της Αγίας Βαρβάρας Ναυστάθμου Κρήτης

Εικ. 23 Σταυροπηγιακή Μονή Ξενοφώντος Εικ. 24 Ιερός Ναός Αγίου Μανουήλ εκ Σφακίων

⁹ Στο οροπέδιο της Μάρης σε υψόμετρο 1136 μέτρα θα συναντήσουμε την εκκλησία του Αγίου Μανουήλ εκ Σφακίων, ενώ η μνήμη του Αγίου Μανουήλ τιμάται στις 15 Μαρτίου ημέρα του μαρτυρίου του, σε αυτό τον ναό έχουν πάρει απόφαση να τιμούν τον Άγιο την επομένη Κυριακή της κοιμήσης της Θεοτόκου τις 15 Αυγούστου, αυτό γιατί στις 15 Μαρτίου, τα βουνά γύρο από το οροπέδιο, και ίσως ο ναός του Αγίου είναι ακόμα περικλειστος από χιόνια. Ο ναός του Αγίου Μανουήλ εκ Σφακίων χτίστηκε πρόσφατα από τους απόγονους Σφακιανών που έφυγαν από τα Σφακιά λόγω κάποιας επανάστασης και εγκαταστάθηκαν στο μέρος αυτό. Ο ναός και η περιφέρεια του οροπεδίου της Μάρης, ανήκουν σε ένα από τα 18 χωριά του οροπεδίου Λασιθίου το Καμινάκι, μάλιστα από το Καμινάκι έχει άσφαλτο δρόμο μέχρι και 150 μέτρα πριν την εκκλησία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Κρητική Σχολή, κυριάρχησε στα μεγάλα κέντρα της Ορθοδοξίας, αφού, όπως παραπάνω αναφερθήκαμε, διαμορφώθηκε στην Κρήτη στα τέλη του 15^{ου} και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα.

Ιδεαλιστική και περισσότερο συντηρητική από τη Μακεδονική Σχολή, αγαπήθηκε από τους συντηρητικούς και ιδιαίτερα από τους μοναχούς, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν θαυμάσια έργα τέχνης στην Κωνσταντινούπολη, το Άγιο Όρος, τα Μετέωρα, τη Σερβία, τη Βουλγαρία κ.ά.

Το φως δεν διαχέεται πλέον όπως στη «Μακεδονική σχολή», πλατιά στα πρόσωπα και τα ενδύματα των αγίων. Επικεντρώνεται στην υποστατική δύναμη ώστε να δίδεται μεγαλύτερη έμφαση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι μορφές των αγίων προσώπων να δείχνουν περισσότερο ασκητικές, περισσότερο ιεροπρεπείς.

Η παράδοση συνεχίζεται από πολλούς αγιογράφους που στα μεταβυζαντινά χρόνια έγιναν δημιουργοί σπουδαίων έργων, με κύριο χαρακτηριστικό την ισχυρή πνευματική δύναμη, την αληθινή καλλιτεχνική έμπνευση και το μυστικό βάθος.

Όπως και να ερευνήσουμε την Ορθόδοξη ζωγραφική, είτε υπό την συμβολική, ζωγραφική, ιστορική, δογματική θεολογική, αφηγηματική ή υπό οιαδήποτε τεχνοτροπία και τεχνική της, πάντοτε θα διαπιστώσουμε ότι αποσκοπούσε και αποσκοπεί στην "παροχή" των ορθοδόξων αληθειών, εφόσον σκοπός της είναι η παράσταση της κατηγορίας του αγίου, που είναι αναλλοίωτη και αμετάτρεπτη.

Επόμενο είναι ο χαρακτήρας της να παραμένει ανέκαθεν ο ίδιος στα βασικά του χαρακτηριστικά.

Πολλές φορές άλλαζε "ενδύματα και μορφολογία", όμως η ουσία της, συνισταμένη στην έκφραση του ουρανίου και αιώνιου πνευματικού κόσμου, παρέμεινε πάντοτε η ίδια. Την ουσία ακριβώς αυτή και τον υψηλό χαρακτήρα της τονίζει ο αντιρεαλιστικός τρόπος έκφρασής της. Παρατηρούμε δηλ. ότι αγνοεί το φυσικό χώρο και τον πραγματικό χρόνο. Κινείται σε ιδεατό μεταφυσικό χώρο και σε λειτουργικό χρόνο. Τα όρη και οι λόφοι σχηματοποιούνται, τα φυτά και τα ζώα εικονίζονται γεωμετρικά. Τα σχέδια και η εκτέλεση καθώς και το χρυσό βάθος φανερώνουν την προσπάθεια του αγιογράφου να απομακρύνει την παράστασή του από τον επίγειο κόσμο.

Από την Βασιλεύουσα η τέχνη πέρασε στον Μυστρά κατά τα τέλη του 14ου αιώνα. Εκεί απέκτησε πιο στενό χαρακτήρα και έδωσε την Κρητική Σχολή. Η Σχολή αυτή παραμένει περισσότερο πιστή στον βυζαντινό ιδεαλισμό. Είναι τέχνη συντηρητική, με χαρακτηριστικά τις συγκρατημένες κινήσεις, τη λιτότητα, την ευγένεια των προσώπων και γενικά την προσήλωση στη βυζαντινή παράδοση. Το φως στη στενή τεχνοτροπία είναι λιγοστό και μοιάζει να πηγάζει από κάποιο βάθος, στοιχείο που υποβάλλει στον πιστό βαθιά κατάνυξη. Θεωρήθηκε ως η τέχνη των μοναχικών κύκλων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ, Anna C. Krausse, εκδ ΚΟΝΕΜΑΝΝ
2. ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, Ε.Η.ΓΟΜΒΡΙΧ, εκδ ΜΙΕΤ
3. Η καθημερινή, Επτά ημέρες, Αφιέρωμα "Η Κρητική Σχολή Ζωγραφικής"
4. Μανούσακα Μ., "Δύο άγνωστα έργα του Γερ. Βλάχου", Κρητικά Χρονικά Η/1954
5. Μερτύρη Α., Συνοπτική παρουσίαση των εκφάσεων και του χαρακτήρα της Μεταβυζαντινής τέχνης, διπλωματική εργασία, Αθήνα 1988.
6. Εγκυκλοπαίδεια «ΔΟΜΗ»
7. Σπυρίδωνος Ν. Μαρίνη, «Ερμηνεύοντας την εικόνα», εκδ. Γρηγόρη, 2015
8. Ιστοσελίδα Wikipedia
9. http://texnografia.blogspot.gr/2014/01/blog-post_15.html
10. <http://www.olympia.gr/>
11. <http://ppspa.weebly.com/uploads/2/6/3/6/26366972/art-chretien-2g-gymn.pdf>
12. http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%BF%CF%81%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%AF%CF%84%CE%B1_%CE%A6%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%8D%CE%BC
13. <https://sites.google.com/site/byzantineiconsandchurchmurals/archeio-kallitechnikes-drasteriotetas/arthra--meletes/e-anagennese-ton-palaiologon/e-anagennese-ton-palaiologon-meros-b/e-tourkokratia-kai-e-legomene-kretike-schole>
14. <http://frontoffice-147.dev.edu.uoc.gr/history/cretan.html>
15. <https://www.pemptousia.gr/>
16. http://giannisserfanto.blogspot.com/2014/06/blog-post_7782.html
17. <https://ipy.gr>
18. <http://www.ekbmm.gr>
19. <https://antifono.gr>

ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ :

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ : ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ : 21 ΜΑΡΤΙΟΥ 1968
ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ : ΧΑΝΙΑ
ΤΟΠΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ : ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ ΑΘΗΝΑ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ : ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ, ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΣ
ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ
ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΟΣ ΒΑΘΜΟΣ : ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΠΝ
ΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ : ΕΙΔΙΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΓΕΕΘΑ
ΣΠΟΥΔΕΣ : ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΣΧΟΛΗΣ ΝΑΥΤΙΚΩΝ
ΔΟΚΙΜΩΝ (ΣΝΔ)
ΕΤΟΣ ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΗΣ : 1989
ΑΠΟΦΟΙΤΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΕΤΟΣ ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΗΣ : 2012
ΓΛΩΣΣΕΣ : ΑΓΓΛΙΚΑ, ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ :
ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΗΛΕΦΩΝΟ (ΚΙΝΗΤΟ) :
6956625828
E-mail : apsaroudakis@gmail.com

ΠΑΤΕΡΑΣ ΔΥΟ ΠΑΙΔΙΩΝ (ΑΓΟΡΙΑ), ΝΙΚΟΛΑΣ ετών 21, ΙΩΑΝΝΗΣ ετών 20